

Sh. Sirojiddinov*(Toshkent, O'zbekiston)*

rector@navoiy-uni.uz

S. Sotiboldiyeva*(Toshkent, O'zbekiston)*

s.ruzievna@navoiy-uni.uz

Rahmonxo'ja Inomxo'jayevning "Afg'oniston dariyzabon adabiyoti" monografiyasiga taqriz

Barcha sohalarda bo'lgani kabi adabiyotning ham rivojiga tarixiy vaziyat va ijtimoiy-siyosiy muhit jiddiy ta'sir o'tkazishi haqiqat. Istalgan bir millat adabiyoti tarixiga nazar tashlasak, turli davrlarda turli tarixiy vaziyatlar tufayli milliy adabiyotning taraqqiyoti turlicha kechganiga guvoh bo'lamiz. Afg'oniston dariyzabon adabiyoti ham millat tarixi bilan hamnafas yashab kelayotgan adabiyotlardan biridir.

O'zbekiston va Afg'oniston o'rtasidagi diplomatik munosabatlar rivojida so'nggi ikki yil o'ziga xos ahamiyat kasb etdi. 2017-yilda Afg'oniston prezidentining mamlakatimizga besh bor tashrif buyurgani bu ikki davlat o'rtasidagi o'zaro aloqalarda yangi sahifa ochilganidan dalolat. Bu hol, o'z navbatida, ziyoliylar oldiga afg'on madaniyati, san'ati, tili va adabiyotini o'rganish, ilmiy tadqiq etishda yangi vazifalar qo'ymoqda. Filologiya fanlari doktori, professor Rahmonxo'ja Inomxo'jayevning ikki jildlik "Afg'oniston dariyzabon adabiyoti" monografiyasi bu boradagi ilk jiddiy qadam bo'ldi.

Monografiyada Afg'oniston dariyzabon adabiyoti besh bosqichga bo'lib tadqiq etilgan. Kitobning birinchi jildi afg'on dariyzabon adabiyotining ilk tarixidan XIX asrning oxirigacha bo'lgan davrini qamrab oladi.

Turli ijtimoiy-siyosiy sabablarga ko'ra zamonaviy Afg'oniston hududidagi adabiyot XVIII asrning o'rtalariga qadar umumiy

forsiyazon adabiy jarayonlar kesimida rivojlandi. Muallif shunday bir murakkab jarayonlar o'zanida Afg'oniston adabiyotining ildizlari haqida mufassal ma'lumot beradi. Ta'kidlash joizki, XVI -XVIII asr rivojlanishi nuqtayi nazaridan nafaqat Afg'oniston, balki O'rta Osiyo va Eron uchun ham bir tekis kechmadi. XVI asrda uch davlat Boburiylar (Hindiston), Safaviylar (Eron) va Shayboniylar (O'rta Osiyo) davlatining barpo etilishi bu mamlakatlarning, shuningdek, afg'on madaniy hayoti va adabiyotining rivojiga birdek jiddiy ta'sir ko'rsatdi deya olmamiz. Masalan, xuddi shu davrlardagi Eron adabiyotiga nisbatan "sukunatning uch asri" degan tashbeh qo'llanadi. Ammo Hindiston va Afg'oniston adabiy muhiti birmuncha jonli va qizg'in jarayonlarni boshidan kechirdi. R. Inomxo'jayev o'z ishida mohir yozuvchilar va shoirlar faoliyatining bu ikki o'lka adabiyotiga sezilarli ijobiy ta'sirini to'g'ri ta'kidlaydi. Darhaqiqat, O'rta Osiyodan Hindistonga panoh izlab ketgan ko'pchilik ijodkorlar, rassomlar, dastlab, Afg'onistonga yoki aksincha Hindistonga borib, keyin ikkinchisiga o'tishgan. Ayniqsa, Boburiylar davri Hindistonda rivoj topgan "hind uslubi" bu ikki o'lka ijod ahlini yanada yaqinlashtirgan. Monografiyada XVIII asrning birinchi yarmiga kelib Afg'onistonda sodir bo'lgan muhim ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar ro'y berganligi, xususan, Qandahorda mustaqil xonlikning tashkil etilishi va shu munosabat bilan adabiy jarayonlarda jiddiy ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lgani, milliy adabiyotga e'tiborning kuchayganligi masalasiga urg'u beriladi. Bu davrda yashab ijod etgan shoirlar Muhammad Arshad, Mirzo Abu Tolib Moyil, Oллоhverda Hayrat, Muhammad Ali Hazin, Qosim Kohiylarning hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar beriladi. Muallif millat adabiyotida sodir bo'layotgan har bir o'zgarishning tarixiy sabablarini asosli faktlar bilan dalillashga harakat qiladi. Jumladan, Durroniylar davri (XVIII asrning 40-90-yillari), Afg'onistondagi siyosiy beqarorlik davri (XIX asrning birinchi yarmi) va XIX asrning 40-yillaridan keyingi davr dariyazon adabiyotining rivojlanish xususiyatlari shu tamoyilga asoslangan holda yoritiladi. Ayniqsa, jangnomanavislik, lirik she'riyat, tarixnavislik, tazkirachilikning rivojlanishi, bu janrlarda ijod qilgan yozuvchi va shoirlar faoliyatiga oid muhim ma'lumotlar, ularning asarlaridan olingan namunalar va ularning tahlilining berilishi monografiyadan o'quv mashg'ulotlarida unumli foydalanish imkonini beradi.

Monografiyaning II jildi Afg'oniston adabiyotining yangi davriga bag'ishlangan. Bu jildda Afg'onistonda zamonaviy matbuotning rivoj topishi, ma'rifatparvarlik davri adabiyoti xususiyatlari (1911-1929-yillar), zamonaviy nasrning vujudga

kelish omillari va shakllanish jarayoni, taraqqiyot bosqichlari, realistik yo'nalishining rivojlanishi, nasrda mavzular ko'lemi, mustaqillik davri she'riyati kabi masalalar tadqiq etilgan. XX asrga kelib Afg'oniston adabiyoti bir tomondan klassik davr adabiyotining an'analari, ikkinchi tomondan jahon adabiyotining tajribalarini uyg'unlashtirgan holda yangi rivojlanish bosqichiga qadam qo'ydi. Bu davr adabiyotining taqdiriga mamlakatda XIX asrning so'nggi choragida sodir bo'lgan tarixiy voqealar: inglizlarning davlat siyosatiga aralashuvi, Do'stmuhammadxon siyosati, Sheralixonning ijtimoiy-madaniy sohalarda o'tkazgan islohotlari, mamlakatga litografiya uskunalarining olib kirilishi hamda matbuotning yo'lga qo'yilishi (1873), ingliz-afg'on urushi (1878) va uning oqibatlari jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Monografiyaning mazkur jildida zamonaviy dariyzabon nasrning vujudga kelishi omillari va shakllanish jarayonini yoritishga salmoqli o'rin ajratilgan. Muallif Afg'onistonda an'anaviy yozma adabiyot ko'proq she'riy janrlar doirasida rivojlangani, nasr rivoji sustligini zamonaviy adabiy aloqalar mamlakatdagi siyosiy vaziyatlar tufayli ancha qiyin kechgani, dunyo adabiy olamida ro'y berayotgan o'zgarishlar, yangliklar juda kech kirib kelgani va boshqa omillar bilan izohlaydi. R. Inomxo'jayev zamonaviy fors nasrining shakllanishida, bir tomondan, folklor asarlari, ikkinchi tomondan, forsiy tilda yozilgan hikoyaviy adabiyot, safarnomalar, uchinchi tomondan, G'arb badiiy adabiyotidan qilingan tarjimalar manbaviy asos bo'lib xizmat qilganligiga alohida urg'u beradi.

Muallif tomonidan zamonaviy dariyzabon adabiyotining davrlashtirilgan holda bayon etilishi mutaxassislar va talabalar uchun ancha qulaylik tug'diradi. Olim har bir bosqichning o'zidan oldingi bosqichdan farqli va o'xshash jihatlarini qiyosiy tadqiq etadi. Keltirilgan ilmiy-nazariy farazlar davr yozuvchilarining asarlaridan olingan misollar, ularning tarjima va tahlili bilan dalillanadi. Mahmud Tarziy, Azizurrahmon Fathiy, G'ulom Husayn Fa'ol, G'ulom G'avs Xaybariy, Sulton Muhammad Ramziy, Muhammad Shafi' Rahguzar, Muhammad Amon Orasta, Asadullo Habib va boshqa o'nlab o'zbek o'quvchilariga unchalik tanish bo'lmagan yozuvchilar ijodining tahlilga tortilishi monografiyaning ilmiy, nazariy va amaliy ahamiyatini oshirgan.